

UDK.343.98

**MÜASİR DÖVRDƏ MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN
OLUNMASINDA ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİNİN
BƏZİ AKTUAL MƏSƏLƏLƏRİ****E.Q.NƏBİYEV***Bakı Dövlət Universiteti**nabiyevbay@gmail.com*

Məqalədə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti kontekstində milli təhlükəsizliklə bağlı məsələlər araşdırılır, təhlükə və təhdid terminləri təhlil olunur, bununla əlaqədar beynəlxalq və yerli təcrübəyə, milli təhlükəsizliklə bağlı mühüm məsələlərə nəzər salınır, əməliyyat-axtarış qanunvericiliyinin vəzifələri ilə bağlı mühüm aktual məsələlər araşdırılır, qanunvericiliyə müəyyən əlavə və düzəlişlər təklif olunur.

Açar sözlər: təhlükəsizlik, milli təhlükəsizlik, milli maraqlar, təhlükə, təhdid, cinayət, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti, əməliyyat-axtarış qanunvericiliyi, kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat.

Tarixən dünya qaydalarının təməlini təşkil edən və hər hansı cəmiyyətin mahiyyətindən irəli gələn prinsiplərdən biri təhlükəsizliyin təmin olunması olmuşdur. Bütün tarixi dövrlərdə dövlətlər təhlükəsizlik şəraitində yaşamağa can atmışlar ki, bu da onların təbii hüququ kimi qəbul oluna bilər. Dövlət meydana gəldiyi dövrdən ta bu günə qədər təhlükəsizliyin təmin olunması funksiyası öz aktuallığını saxlayır.

Tədricən təhlükəsizliyin təmin olunması dövlətlərin fəaliyyətinin başlıca funksiyalarından birinə keçməklə cəmiyyətdə və dövlətdə sosial-siyasi, iqtisadi sabitliyin, dayanıqlı inkişafın təmin olunmasında başlıca rol oynamağa başladı. Müasir dövlətlərin xarici siyasətində isə təhlükəsizliyin təmin olunması prioritet məsələlərdən biridir. Bu baxımdan hər bir dövlət həm daxili, həm də xarici təhlükə və təhdidlərdən cəmiyyəti və özünü qorumaqla özünümüdafiə tədbirlərindən geniş istifadə edir.

Dövlətin daxili funksiyası kimi təhlükəsizliyin təmin olunması onun mühafizə (hüquq qaydasının mühafizəsi) funksiyasından irəli gəlir. Bu funksiyanın əsas təyinatı isə cinayətkarlıqla və digər hüquqpozmalarla mübarizə aparmaqdır. “Dövlətin funksiyaları onun müxtəlif inkişaf mərhələlərində mahiyyətini, əsas vəzifələrini və sosial təyinatını ifadə edən coxcəhətli fəaliyyətinin başlıca istiqamətləridir”(11,104). Təhlükəsizliyin təmin olunması bu istiqamətlərdən biridir. Bununla belə, təhlükəsizliyin (ilk növbədə milli təhlükəsizliyin)

təmin olunması dövlətin xarici funksiyası olan xarici təhlükəsizliklə də birbaşa bağlıdır.

Müasir dövrdə təhlükəsizlik ictimai həyatın müxtəlif sferaları üzrə şaxələnməklə özündə xarici təhlükəsizliyi, daxili təhlükəsizliyi, hərbi təhlükəsizliyi, informasiya təhlükəsizliyini, ekoloji təhlükəsizliyi və s. əhatə etməklə insanın, cəmiyyətin və dövlətin mühüm həyati maraqlarını daxili və xarici təhlükə və təhdidlərdən qorumağa yönəlmişdir. Təhlükəsizliyin təmin olunmasının əsas subyekt qismində çıxış edən dövlət təhlükəsizlik obyektlərinin müdafiəsinin zəruri səviyyəsini yaratmaq və saxlamaq üçün təhlükəsizlik sferasında münasibətləri tənzimləyən hüquq normaları sistemi yaradır, bu yönümdə dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının əsas istiqamətlərini müəyyən edir, təhlükəsizliyi təmin edən orqanları və onların fəaliyyətinə nəzarət mexanizmini formalaşdırır və ya yenidən təşkil edir (14, 13-14).

Çoxşahəli və obyektiv xarakter daşıyan “təhlükəsizlik” məfhumunun dolğun tərifinə hüquq ensiklopediyasında rast gəlinir. Burada təhlükəsizlik “Dövlətdə siyasi, iqtisadi və sosial sabitliyin yaranmasını, qanunların icrasını və hüquq qaydasının şərtsiz müdafiəsini, tərəfdaşlıq əsasında beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafını şərtləndirən şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin mühüm həyati mənafelərinin siyasi, iqtisadi, sosial, hərbi, texnogen, ekoloji, informasiya və digər xarakterli daxili və xarici təhdidlərdən müdafiə vəziyyəti” kimi anlaşılır (15, 82). Tərifdən görüldüyü kimi, təhlükəsizlik insan, cəmiyyət və dövlət üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən sahələri əhatə etməklə onları qanunvericilik qaydasında təhlükə və təhdidlərdən qoruya bilməsidir.

Göstərilən müdafiə vəziyyəti insanı, cəmiyyəti və dövləti yarana biləcək və ya yaranan təhlükəli hallardan, təhdidlərdən, o cümlədən cinayətlərdən, qanunsuz müdaxilələrdən qorunmasını özündə ehtiva edir və hüquq qaydası ilə bağlılığını göstərir. Prof. M.Məlikovanın qeyd etdiyi kimi, hüquq qaydası və qanunçuluğun cəmiyyətdə sosial təyinatı dövlət rejimini möhkəmləndirməkdən, dövlət-hüquq quruculuğuna xidmət etməkdən, insanların qanuni mənafelərini qorumaqdan ibarətdir (11, 361). S.N.Jarov isə qeyd edir ki, mövcud hüquq qaydasının mühafizəsi özündə ədəb qaydalarının qorunmasını, cinayətkarlıqla mübarizəni, dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsini əhatə edir (9, 38).

Hüquq qaydasının mühafizəsi və təhlükəsizliyin təmin olunması hər bir dövlətin diqqət mərkəzində olan mühüm məsələlərdən biridir. Bu hüquqi kateqoriyaların təmin olunmasının mühüm vasitələrindən biri isə hüquqi təminatlardır. Ölkədə hüquq qaydasının mövcudluğu qanunçuluğun cəmiyyətdə sarsılmaz rejimi qismində hökm sürməsinə, sabitliyinə bilavasitə bağlıdır (11, 360).

Hüquq qaydasının əsas cəhətlərindən biri isə cinayət törətmiş şəxsin məsuliyyətinin labüdlüyüdür. Cinayətin vaxtında aşkarlanmaması, açılmaması insanların mühüm qanuni məqsədlərindən biri olan özünü təhlükəsizlikdə hiss etməsinə xələl gətirir, onların dövlətə inamını azaldır. “Qanunçuluğun effektivliyi cəmiyyətdə hüquqi rejimin təntənəsinə, cəmiyyətin mütəşəkkilliyinə, insanlarda ona qarşı inam və hörmətin yaranmasına, onların qanunun tələblərinə

tabe olmasına səbəb olur” (11, 351). Bu baxımdan hüquq qaydası mühafizə olunmaqla insanın, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyi, ictimai-siyasi, iqtisadi sabitliyi təmin olunur.

Yuxarıdakı tərifdən görünən məsələlərdən biri təhlükəsizliyin “təhlükə” və “təhdid” anlayışlarına antonim olmasıdır. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində “təhlükəsizlik” - “heç bir təhlükə olmadığı hal, şərait” kimi anlaşılır. Təhlükənin isə iki mənada işlədilməsi qeyd olunur: 1) “Qorxu törədən hal; xətər, xətərli iş, özünü təhlükəyə atmaq”; 2) Xoşagəlməz, qorxulu, ağır bir hadisənin baş vermək ehtimalı” (3, 292).

Birinci mənada təhlükə qorxu törədən hal olduğu halda, ikinci mənada söhbət hələ baş verməmiş, lakin baş verməsi ehtimal olunan hadisədən gedir. Mənaca təhlükəyə yaxın termin isə təhdiddir. Lüğətdə təhdid “qorxutma, hədələmə, hədə-qorxu” kimi göstərilir (3, 290). Bu anlamda aşağıda təhdidin təhlükə ilə yanaşı mötərizədə göstərilməsini məqsədə müvafiq hesab edirik. Eyni zamanda təhlükə təhlükəsizliyə təhdid kimi də göstərilə bilər.

Fikrimizcə, milli təhlükəsizlik kontekstində təhdidi həm də hər hansı dövlət tərəfindən digər dövlətə qarşı təzyiq vasitəsi kimi də qiymətləndirmək olar. Bu xüsusda mühüm hüquqi məqam qorxu törədən halı, baş verməsi ehtimal olunan hadisəni vaxtında aşkarlamaq, qarşısını almaq və zəruri qabaqlayıcı tədbirlər görməkdir. Eyni zamanda qorxu törədən hal (təhlükə), həm də qorxutma (təhdid) anlamına gəlir. Məna etibarlı ilə hər iki termin, demək olar ki, çox yaxındır və insan amili ilə bağlı olduğunu göstərir. Hər iki halda insana, cəmiyyətə və dövlətə hələ tam zərər vurulmur, ancaq bu ehtimal artıq vardır və hər iki halda zərərli nəticələrin baş verməsi mümkündür.

Bu anlamda təhlükə və ya təhdid müvafiq qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş cinayət əməllərində və ya milli təhlükəsizliyə və milli maraqlara zərər vurulmasına yönəlik hərəkətlərdə (hərəkətsizlikdə və ya fəaliyyətdə), qanunvericiliklə mühafizə olunan dəyərlərə zərər vurmaq məqsədi ilə qadağan olunmuş qruplaşmaların (təşkilatların) yaradılmasında ifadə olunur. Məlum olduğu kimi, cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş əməllər insan, cəmiyyət və dövlət üçün ciddi təhlükədir. Lakin elə cinayət əməlləri də var ki, onlar digər cinayətlərin qarşısının alınmasına yönəlmişdir.

Bununla yanaşı, güc strukturlarının öz vəzifə borclarını lazımınca və vaxtında icra etməməsi də ciddi təhlükə yaradan hallara aid edilə bilər. Bu və ya digər sferalarda cinayətkarlığın vəziyyəti (onların çoxluğu, mənfi dinamika-sı) onu milli təhlükəsizliyə təhdid kimi qiymətləndirməyə əsas verir. Belə vəziyyət əməliyyat-axtarış orqanlarının bütövlükdə hüquq təbiiqetmə sisteminin fəaliyyətinin səmərəliliyinin zəif səviyyədə olduğunu göstəricisi ola bilər. Çünki belə hallar cəmiyyətdə gərginliyin, hakimiyyətə inamsızlığın yaranmasına səbəb ola, eləcə də digər fəsadlara gətirib çıxara bilər.

Bunu ötən əsrin 90-cı illərində Azərbaycanın nümunəsində müşahidə etmək olar. Belə ki, cinayətkarlıqla mübarizə baxımından onların vaxtında açılmaması yeni-yeni cinayətlərin törədilməsinə yol açmaqla yanaşı, həm də cə-

miyyətdə sosial gərginliyinin yaranmasına gətirib çıxarır. Həmin dövrdə Azərbaycan Respublikasında obyektiv və subyektiv səbəblərdən cinayətkarlıqla mübarizə xeyli zəifləmiş, nəticədə isə müxtəlif xarakterli cinayət təzahürləri geniş vüsət almış, cəmiyyətdə sosial gərginlik xeyli artmışdır. Bunu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 avqust 1994-cü il tarixli, 181 №-li “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında” Fərmanından sezmək olar. Fərmanda deyilir: “Son vaxtlar dövlətin iqtisadi, siyasi əsaslarının təhlükəsizliyi, vətəndaşların həyatı, səhhəti və mülkiyyət hüquqları əleyhinə yönəldilən və əsasən mütəşəkkil cinayətkar dəstələr, qanunsuz silahlı birləşmələr və digər cinayətkar ünsürlər tərəfindən törədilən cinayətlərin, o cümlədən terror aktları, təxribat, qəsdən adam öldürmə, banditizm, silahın, döyüş sursatının və partlayıcı maddələrin talanması və digər yollarla ələ keçirilməsi kimi, narkotik maddələrlə bağlı cinayətlərin, maliyyə-kredit fırıldaqlarının və iqtisadi xarakterli sair cinayətlərin çoxalması müşahidə olunur” (16).

Sözügədən Fərmanda həm də göstərilirdi: “Bir çox hallarda cinayətlərin üstünün açılması üçün zəruri hərəkətləri hüquq mühafizə orqanlarının lazımı çevikliklə, qanunla müəyyən edilmiş formalarda və vaxtında yerinə yetirməməsi, qanunun nəzərdə tutduğu məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqində səhvlərə yol verməsi, öz səlahiyyətlərindən təsirli istifadə etməməsi əhalinin haqlı narazılığına və cəmiyyətdə gərginliyin artmasına səbəb olmuşdur” (16). Fərmandan görüldüyü kimi, cinayətlərin vaxtında açılmaması və bu yönümdə mövcud boşluqlar cəmiyyətə xeyli zərər vurur, dövlətin nüfuzuna ciddi xələl gətirir, onların artması üçün əlverişli şərait yaradır.

Vaxtı ilə Azərbaycanın görkəmli mütəffəklərindən biri olan M.F.Axundov cəzanın zəruriliyini cinayətlərin qarşısının alınması vasitəsi kimi əsaslandırmışdır (5,146-147). Cinayətlərin vaxtında açılmaması, aşkarlanmaması isə insanlarda qanuna inamsızlıq və etibarsızlıq hisslərinin yaranmasına, özbaşınalığa və qisasçılığa, cinayətlərin cəzasız qalmasına gətirib çıxara bilər ki, bu da öz növbəsində, bir tərəfdən, cinayət törətməyə meylliliyin artmasına, yeni cinayətlərin törədilməsinə yol açar, onların potensial cinayətkara çevrilməsinə, digər tərəfdən sosial gərginliyin yaranmasına gətirib çıxara bilər ki, bu da milli təhlükəsizliyə ciddi təhdiddir.

Milli təhlükəsizliyə təhdid yaradan hallarda, hətta münasibətləri soyuq olan dövlətlər belə müəyyən məqamlarda əməkdaşlıq etmək məcburiyyətində qalırlar. Məs., son illərdə ABŞ-la RF arasında yaranmış gərginlik nəticəsində RF-nin yüksək rütbəli məmurlarına, o cümlədən xüsusi xidmət orqanlarının əməkdaşlarına qarşı sanksiyalar tətbiq olundu. Lakin ABŞ-ın təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə əlaqədar RF-nin xüsusi xidmət orqanları əməkdaşlarının həmin ölkəyə getmək zərurəti yarandığından sonunculara qarşı olan sanksiyalar qısa müddətdə aradan qaldırıldı və onlar heç bir məhdudiyyət olmadan ABŞ-a gedə bildi. Bu, həm də təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsində dövlətlərin əməkdaşlığının qaçılmaz olduğunun göstəricisidir.

Sözügedən istiqamətdə ABŞ-la RF arasında əməkdaşlığın təzahürü olaraq 2017-ci ilin dekabrında Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin RF-nin Sankt-Peterburq şəhərində hazırlanan terror aktı barədə ona məlumat verməsi olmuşdur. Bununla əlaqədar saxlanılan şəxslər Sankt-Peterburqda Kazan Baş Kilsəsini partlatmalı və insanların sıx olduğu yerlərdə bir sıra partlayışlar törətməli idi. 2019-cu ilin dekabrında isə RF-nin Federal Təhlükəsizlik Xidməti bayram günlərində ABŞ-ın Boston şəhərində idman yarışı zamanı baş vermiş terror aktı barədə sonuncunu əvvəlcədən məlumatlandırmışdır.

Beynəlxalq miqyasda da cinayətkar qruplaşmalar son dərəcə təhlükəlidir. Bu sırada mütəşəkkil transmilli cinayətkarlığı xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. 1975-ci ildə Cinayətkarlığın qarşısının alınması və hüquq pozuntuları törədənlərlə davranma üzrə BMT-nin 5-ci Konqresində mütəşəkkil transmilli cinayətkarlıq cəmiyyət və milli iqtisadiyyat üçün ənənəvi cinayətkarlığın formalarından daha ciddi təhdid olduğunu bildirmişdir.

Belə cinayətkar dəstələr təkcə hansısa dövlət üçün deyil, beynəlxalq hüquq qaydaları üçün ciddi təhlükədir (təhdiddir). Bu baxımdan onların beynəlxalq əlaqələrinin üzə çıxarılması üçün həyata keçirilən əməliyyatlar olduqca əhəmiyyətlidir. Məs., 13 iyul 2018-ci il tarixli “Yevronyus”un məlumatına görə 2018-ci ildə futbol üzrə dünya çempionatı ərəfəsində İnterpol (beynəlxalq polis birliyi) cinayətkar qruplaşmaların beynəlxalq əlaqələrini aşkarlamaq məqsədi ilə qaçırılmış nəqliyyat vasitələrinin axtarışı üzrə rusiya-finlyandiya sərhədində əməliyyat keçirmişdir. Bu zaman 1200-dən çox nəqliyyat vasitəsi yoxlanılmışdır. İnterpolun təmsilçisi bildirmişdir ki, nəqliyyat vasitələri ilə bağlı cinayətlər yer kürəsinin müxtəlif ərazilərində cinayətkar və terrorçu qruplaşmalarını birləşdirən kriminal fəaliyyətdir. Avropada qaçırılmış nəqliyyat vasitələri CAR və Avstraliyada aşkar olunmuşdur. 10 il ərzində İnterpol bölməsinin bu kateqoriya cinayətlərlə mübarizədə keçirdiyi 14 əməliyyatı nəticəsində 1500 qaçırılmış avtomobil aşkarlanmışdır. Bununla belə hələ 7 milyondan çox nəqliyyat vasitəsi hələ də beynəlxalq axtarışdadır.

Milli təhlükəsizliyə təhdid və təhlükələr konstitusion normalar daxil olmaqla bir sıra normativ-hüquqi aktlarla (cinayət və cinayət prosessual qanunvericiliyi, “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” 28 oktyabr 1999-cu il tarixli AR-in Qanunu, “Terrorçuluğa qarşı mübarizə” haqqında 18 iyun 1999-cu il Qanunu, “Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında” 29 iyun 2004-cü il tarixli AR-in Qanunu, “Milli təhlükəsizlik haqqında” 29 iyun 2004-cü il tarixli AR-in Qanunu, “Dövlət sirri haqqında” 7 sentyabr 2004-cü il Qanunu və digər qanunlarla) əhatə olunur və bu strateji istiqamətin hüquqi bazasını təşkil edir. Bu qəbildən olan qanunvericilik aktlarının hər biri təhlükəsizliyin, o cümlədən milli təhlükəsizliyin təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

Lakin dövlət siyasətinin strateji istiqamətlərindən biri olan cinayətkarlıqla mübarizəyə köklənmiş, hüquq mühafizə fəaliyyətinin mühüm bir növü, hüquq qaydasının təmin olunmasının mühüm vasitəsi kimi çıxış edən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin (bundan sonra - ƏAF) həyata keçirilməsi ilə bağlı

hüquqi münasibətləri tənzimləyən (təhlükəsizliyə qəsd edən kriminal yönümlü əməllərin təhlükə və təhdidlərin - qarşısının alınması, aşkarlanması, açılması və digər bu kimi vəzifələrin yerinə yetirilməsi) əməliyyat-axtarış qanunvericiliyi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu xüsusda ƏAF-nin rolunu xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” AR-in Qanunu bu strateji istiqaməti tənzimləyən, insanların, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyini təmin edən mühüm qanunlardan biridir.

Yuxarıda göstərilən qanunlarda, eləcə də digər normativ hüquqi aktlarda “təhlükə” və “təhdid” terminlərinə, “təhlükənin aradan qaldırılması” və buna oxşar termin və ifadələrə yetərinə rast gəlinir. Lakin ƏAF cinayətkarlıqla mübarizəyə kökləndiyi halda (bu fəaliyyətin məqsədlərindən biri milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etməkdir), digər qanunvericilik aktları öz məqsəd və vəzifələri çərçivəsində milli təhlükəsizliyin və milli maraqların təmin olunmasına yönəlmişdir. Məs., kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti milli maraqların müdafiəsi və milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilən xüsusi fəaliyyət növü kimi səciyyələndirilir. Belə ki, “Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında” AR-in Qanununun 1.4-cü maddəsinə əsasən “Əks-kəşfiyyat fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının həyata keçirilməsinə mane olan və ya bu maraqlara təhlükə yaradan şərait, proses və amillərdən qorunmasına yönəlmişdir”.

Mövcud təhlükə və təhdidlərlə mübarizə kontekstində “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” AR Qanununda təsbit olunmuş bu fəaliyyət növünün məqsəd və vəzifələrinə nəzər salmaq. Qanunun 1-ci maddənin II hissəsində bu fəaliyyətin cinayətkar qəsdlərdən müdafiə olunan məqsədləri göstərilir (insan həyatı, sağlamlığı, hüquq və azadlıqları, hüquqi şəxslərin qanuni mənafeləri, dövlət sirri, habelə milli təhlükəsizlik), III hissəsində isə onun vəzifələri sadalanır. Qanunda norma-vəzifələr sırasında:

- hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması;
- törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması;
- cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi;
- məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşən şəxslərin axtarılması;
- naməlum meytlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi göstərilir.

Yuxarıda göstərilən 90-cı illərin tarixi hadisələrindən göründüyü kimi, sadalanan vəzifələrin yerinə yetirilməməsi və ya vaxtında yerinə yetirilməməsi (hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınmaması, sonuncuların aşkar edilməməsi və açılmaması və s.) özü belə müxtəlif xarakterli təhlükələrin yaranmasına və bunun nəticəsi olaraq bir çox fəsadlara və ilk növbədə sosial gərginliyin yaranmasına gətirib çıxara bilər ki, bunun özü milli təhlükəsizliyə, xalqın və dövlətin milli maraqlarına ciddi təhdiddir.

Sözgedən qanuna əsasən ƏAF insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafeələrini, dövlət sirrini, habelə milli

təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədi ilə müvafiq dövlət orqanları tərəfindən aşkar və qeyri-aşkar üsullarla həmin qanunla müəyyən olunmuş tədbirlərlə həyata keçirilən fəaliyyət növüdür. Qanunun bir sıra maddələrində şəxsi təhlükəsizlikdən (6-cı maddənin 8-ci bəndində), təhlükənin aradan qaldırılmasından (10-cu maddənin VI hissəsində), dövlət təhlükəsizliyindən (11-ci maddənin III hissəsinin 4-cü bəndində), ictimai təhlükəsizliyə real təhlükədən (14-cü maddənin V hissəsində), real təhlükədən (17-ci maddəsinin IV hissəsində) bəhs olunur. Məs., Qanunun 11-ci maddəsinin IV hissəsinin 4-cü bəndinə əsasən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə məhkəmənin (hakimin), istintaq orqanının və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektinin qərarı dövlət təhlükəsizliyinə və ya müdafiə qabiliyyətinə təhlükə yaradan hadisə baş verdikdə, yaxud onun qarşısı alındıqda qəbul oluna bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, peşəkar axtarışın bir hissəsi kimi ƏAF çoxşahəli, özündə müxtəlif istiqamətləri ehtiva edən, hüququn müxtəlif sahələri ilə bağlı olan sosial cəhətdən faydalı fəaliyyət növüdür. Fikrimizcə, bu xüsusda ƏAF-in hüquqi tənzimlənməsinə nəzər salmaq, diqqəti çəkən məqamları təhlil etmək, müəyyən boşluq və çatışmazlıqları aşkar edib onların aradan qaldırılması üçün əsaslandırılmış təkliflər irəli sürmək qanunvericiliyin təkmilləşməsinə xidmət edir.

İnsan, cəmiyyət və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin olunması istiqamətində yeni qanunvericiliyin hüquqi əsasını qoymuş və bu yönümdə mühüm mərhələ olan sözügedən Qanun cinayətkarlıqla mübarizənin daha da səmərəli aparılması baxımından son dərəcə önəmlidir. Hüquq ədəbiyyatında düzgün olaraq göstərilir ki, bu qanun ƏAF sahəsində “qanunvericiliyin özəyini və bu fəaliyyətin hüquqi tənzimlənməsinin əsasını təşkil edir”(8,186). Qanundan görüldüyü kimi, məqsədlərdən biri milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etməkdir. Bu yönümdə cinayətlərin qarşısının alınması, onların aşkar edilməsi vacibdir.

Bu xüsusda hüquqi əhəmiyyət kəsb edən əsas məsələlərdən biri bu qanunvericiliyin özəyini təşkil edən “əməliyyat-axtarış fəaliyyəti” terminidir. Əməliyyat müəyyən fəaliyyətin həyata keçirilməsi deməkdir. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində əməliyyat (“əməliyyə”) dedikdə “müəyyən bir məqsəd güdən və bir-biri ilə əlaqəli olan işlər” başa düşülür (2, 111). Baxdığımız aspektdə verilən ümumi anlayış çərçivəsində ƏAF aşkar və qeyri-aşkar üsullarla təhlükəsizliyin təmin olunmasına, cinayətkarlığa qarşı mübarizəyə yönəlik fəaliyyətdir. Bu kontekstdə əməliyyat əməliyyat-axtarış qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş aşkar və qeyri-aşkar üsullarla həyata keçirilən fəaliyyət növüdür.

ƏAF spesifik metod və vasitələrin köməyi ilə cinayətkarlıq sferasında və infrastrukturunda zəruri məlumatların səmərəli axtarışını həyata keçirir ki, bu da, istər peşəkar səviyyədə hüquqa zidd fəaliyyətlə fəal məşğul olan, istərsə də müxtəlif səbəblərdən bu fəaliyyətə potensial olaraq meyl göstərən şəxsləri aşkarlamağa imkan verir (12,11). Əməliyyatla axtarış arasında sıx əlaqənin ol-

duğunu qeyd etmək lazımdır. Məs., telefon danışıqlarına qulaqasmaqla cinayətin açılması üçün zəruri məlumatlar əldə oluna, cinayətkarın izinə düşmək mümkün ola bilər.

Lüğətdə axtarışın iki mənası göstərilir: 1. "Cinayəti sübut edəcək əşya-yi-dəlil toplamaq məqsədi ilə hökumət orqanları tərəfindən icra edilən axtarma, yoxlama işi". 2. "Kəşfiyyat"(1, 84). Sonuncu məsələyə gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, kəşfiyyat, həm axtarışın tərkib hissəsi, həm də ayrıca bir fəaliyyət növü kimi mövcuddur. Belə ki, cinayət axtarışı növündə bu fəaliyyət qanunvericiliyə əsaslanmış kəşfiyyat (axtarış) tədbirləri sistemindən ibarətdir. Kəşfiyyat metodları vasitəsi ilə cinayətkar qruplar, onların strukturu, fəaliyyətin miqyası, keçmiş fəaliyyəti, gələcək planları, niyyətləri, real imkanları öyrənilir. Belə qrupların tətbiq etdiyi metodlar bəlli olduqda onların istifadə edə biləcəyi müxtəlif ssenariləri işləyib hazırlamaq, sonra isə ssenari hücumlarına qarşı müdafiə strategiyasını qurmaq olar (13,115).

Konkret cinayətkar qruplaşmasının necə hərəkət edəcəyi təxmin olunduqda profil strukturlarının bu təhdidə qarşı necə hərəkət etməli olduğu da bəlli olur. Bu zaman isə kəşfiyyat məlumatlarına böyük ehtiyac duyulur. "Kəşfiyyat-axtarış səciyyəli tədbirlər vasitəsi ilə cinayətə meyilli, cinayət niyyətli və cinayət törətməyi düşünən şəxslər (qrup şəxslər) barəsində məlumatlar əldə olunur" (7, 13). Təhdidlərdən müdafiə tədbirləri informasiyanın (məs., terror qruplaşmaları haqqında məlumatların) toplanılmasını tələb edir. Sonra isə proqnozlaşdırılan təhdid barədə toplanmış bütün mümkün informasiya təhlil olunur. Göründüyü kimi, kəşfiyyat bir halda ƏAF-in zəruri elementi, digər halda bu fəaliyyətin bir növü kimi çıxış edir.

Bu da ƏAF-in hüquqi təbiətindən irəli gəlir. Fikrimizcə, geniş anlamda ƏAF-in məqsədi insanın, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyini və milli maraqların müdafiəsini təmin edilməsi olduğu halda, dar mənada bu fəaliyyət növünün hüquqi təbiətindən irəli gələn vəzifələri (cinayətlərin qarşısının alınması, cinayət faktının aşkarlanması, açılması, onları törədənlərin ifşa olunub məsuliyyətə cəlb olunması, həm də müxtəlif xarakterli təhdidlərin aşkarlanması və aradan qaldırılması) yerinə yetirməkdir.

Geniş mənada ƏAF-i siyasi axtarış, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat (xüsusi xidmət) orqanları həyata keçirir, dar anlamda isə bu fəaliyyətlə əsasən cinayət axtarış (hüquq mühafizə) orqanları məşğuldur. Lakin onların vəzifələri kəşfiyyəti halda birgə fəaliyyətinə də zərurət yaranır. Son nəticədə isə ƏAF şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyinin (eyni zamanda cəzanın labüdlüyünün) təmin olunmasına xidmət edir.

Cəzanın labüdlüyünün təmin olunması yolu isə göstərilən hallarla mübarizədən başlanır ki, bu da ƏAF-i şərtləndirir. Belə ki, ƏAF insanları cinayət əməllərindən çəkəndirmə mənasında xəbərdaredici funksiyaya malikdir. Cinayət törətməyi düşünən şəxs yaxalana biləcəyini düşündükdə öz təhlükəli niyyətlərindən əl çəkə bilər. Göründüyü kimi, cinayətlərin vaxtında aşkarlanması onların qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır. ƏAF-in vaxtında və düzgün

təşkili və aparılmasından, cinayətlərin aşkarlanması və açılması metodlarından düzgün istifadə olunmasından cinayətkarın müəyyən olunub məsuliyyətə cəlb olunması və başqa bu kimi hallar birbaşa asılıdır.

Kriminal xarakterli təhlükələrin (təhdidlərin) qarşısının alınması, aşkarlanması, açılması isə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas vəzifələrinə aiddir. Əsas məsələ belə təhlükələri (təhdidləri), o cümlədən hazırlanan və törədilən cinayətləri vaxtında aşkarlayıb neytrallaşdırmaqdır. Məs., cinayətkar qruplaşmalar barədə məlumat daxil olduqda hüquq mühafizə və xüsusi xidmət orqanları onların hərəkətlərini və fəaliyyətini izləməli, niyyətləri, planları, hazırladıkları cinayətlər və s. barədə zəruri məlumatlar toplamalı və lazımı anda (kifayət qədər sübut olduqda) qabaqlayıcı tədbirlərlə cinayətin və ya cinayətlərin qarşısını almalıdırlar. Əks təqdirdə daha ağır nəticələrin (cinayətlərin) baş verəməsinə istisna etmək olmaz.

Göründüyü kimi, belə təhlükələrin (təhdidlərin) vaxtında aşkar edilməsi əslində baş verə biləcək ağır cinayətlərin qarşısının alınmasına xidmət edir. Bunu 3 may 2016-cı ildə yaxalanmış son dərəcə təhlükəli mütəşəkkil cinayətkar dəstəsinin timsalında nümayiş etdirmək olar. Belə ki, hüquq mühafizə və xüsusi xidmət orqanlarının birgə həyata keçirdiyi tədbirlərlə Zakatala rayon sakinləri bölgədə dini dözümsüzlük və bölüçülük meyilləri yayan, vətəndaşları hədə-qorxu və digər zorakı üsullarla öz sıralarına cəlb etməyə çalışan, əhali arasında pozuculuq işləri aparan həmin rayonun bir neçə sakini saxlanılmış və yaşadıkları ünvanlarda baxış zamanı onlardan 2 ədəd avtomat silah, 2 tapanca, 13 əl qumbarası, 310 ədəd müxtəlif çaplı patron, 5 trotil şaşkası, həmçinin təbliği və yayılması qanunla qadağan edilmiş xeyli sayda dini ədəbiyyat aşkar edilərək götürülmüşdür (17). Belə cinayətkar qruplaşmasının qarşısı vaxtında alınmadıqda hansı ağır cinayətlərə gətirib çıxara biləcəyini təsəvvür etmək çətin deyil.

Beləliklə, cinayətlərin vaxtında qarşısının alınması, onların vaxtında aşkar edilməsi və açılması insana, cəmiyyətə və dövlətə vurula biləcək zərəri xeyli azaldır. Bu xüsusda qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi xüsusi önəm kəsb edir. Məsələ ondadır ki, bir çox halda hər hansı bir təhlükə və ya təhdid qəfil-dən yaranmır, onu qidalandıran və ya ona rəvac verən proseslər mövcuddur. Təhlükənin haradan, hansı mənbələrdən qaynaqlandığını, onun maliyyə mənbələrini aşkarlamaq və s. məsələlər ortaya çıxır. Bunu ilk növbədə ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə şamil etmək olar. Belə cinayətlərin öncədən planlaşdırılmasının və müəyyən hərəkətlərə keçməsinin özü təhlükənin (təhdidin) başlanğıc nöqtəsi sayıla bilər. Bu baxımdan təhlükələrin erkən xəbərdarlığı son dərəcə vacibdir. Təsadüfi deyil ki, ƏAF cinayət işi başlanana qədər də həyata keçirilə bilər.

ƏAF-in vəzifələrinin təhlilindən belə qənaətə gəlmək olar ki, birinci və ikinci qrup vəzifələr cinayətkarlıqla mübarizənin iki əsas istiqamətinə: birincisi, cinayətlərin qarşısının alınmasına; ikincisi, artıq törədilmiş cinayətlərin aşkarlanması və açılmasına yönəlmişdir. Birinci qrup vəzifələr çərçivəsində cinayətlərin vaxtında aşkar edilməsi xüsusi önəm kəsb edir. Bu xüsusda birinci və

zifə kimi “hazırlanan və törədilən cinayətlərin aşkar edilməsi və qarşısının alınması” kimi göstərilməsi, fikrimizcə, daha məntiqli olardı. Eyni zamanda “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” AR Qanununun vəzifələrini təsbit edən 1-ci maddəsinin III hissəsinin bütün bəndlərinə “vaxtında” sözünün əlavə edilməsini və bunu müvafiq şəkildə ifadə etməklə ƏAF-in prinsipləri sırasına daxil edilməsini məqsədə müvafiq hesab edirik.

Cinayətkarlıqla mübarizədə xüsusi önəm kəsb edən ƏAF, həm də təhlükəsizliyin təmin olunmasına yönəlik fəaliyyətdir.

Milli təhlükəsizlik və milli maraqlar kimi strateji məsələlərdə, hətta dost olmayan dövlətlər belə əməkdaşlıq etmək məcburiyyətində qalırlar.

Bununla əlaqədar olaraq ƏAF-in də geniş və dar mənada mövcudiyətini fərqləndirmək olar. Bu da həmin dövlət orqanlarının vəzifələrinin müxtəlifliyi ilə bağlıdır. ƏAF həm kriminal sferada cinayətkarlıqla mübarizə aparmaq üçün, həm də ictimai həyatın müxtəlif sferalarında təhlükə və təhdidlərin aşkar edilməsi və aradan qaldırılması zərurətindən irəli gələrək insanın, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyini və sabitliyini təmin edən, onların hüquqi həyatının mühüm qanunauyğunluğunun təzahürü kimi çıxış edir. Bu zərurətdən irəli gələn vəzifələr ƏAF-in mahiyyətini təşkil edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 744 s.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. II c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 792 s.
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Nizami adına Dilçilik institutu. Dörd cildə. IV c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 712 s.
4. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Nəsimi adına dilçilik institutu. Dörd cildə. III c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 672 s.
5. Axundov M.F. Əsərləri. 3 cildə. 2-ci c. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 376 s.
6. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” AR Qanunu /www.e.qanun.az
7. Hüseynov Ş. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanunda və onun tətbiq edilməsində olan problemlər. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti: nəzəri qanunvericilik və təcrübi aspektləri”. Bakı: Polis Akademiyası, 2010, 7-17 s.
8. Hüseynov Ş., Səlimov K. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsasları və bəzi aktual məsələlər. Azərbaycan Respublikasında Dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmusu 01/2010. Bakı: Adiloğlu, 2010, 185-194 s.
9. Жаров С.Н. Оперативно-розыскная деятельность в России: организация, методы, правовое регулирование (историко-юридическое исследование). Дисс. на соиск. ученой степени доктора юридических наук. Екатеринбург, 2010, 459 с.
10. “Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında” AR Qanunu /www.e.qanun.az
11. Məlikova M. Hüquq nəzəriyyəsi. Dərslük. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 448 s.
12. Основы оперативно-розыскной деятельности. Учебник для юридических вузов. Издание второе, исправленное и дополненное. Под ред. В.Б.Рушайло. СПб., 2000, 720 с.
13. Служба безопасности. АСТ ГЕЛЕОС ЛГ Информэйшн Груп, 1998, 525 с.
14. Воронцов С.А. Спецслужбы России. Учебник. Ростов-на Дону: Феникс, 2006, 512 с.
15. Юридическая энциклопедия. Под общей ред. М.Ю. Тихомирова. М.: 2007, 972 с.
16. <https://azvision.az/news/89601/>
17. www.mia.gov.az/index.php

НЕКОТОРЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД.

Э.К. НАБИЕВ

РЕЗЮМЕ

В статье в контексте оперативно-розыскной деятельности рассматриваются вопросы национальной безопасности, анализируются термины «опасность» и «угроза», в этой связи обращается внимание на вопросы, связанные с международной и местной практикой, национальной безопасностью, а также рассматриваются некоторые актуальные вопросы относительно оперативно-розыскного законодательства, вносятся предложения относительно совершенствования соответствующего законодательства.

Ключевые слова: безопасность, национальная безопасность, национальные интересы, опасность, угроза, преступление, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскное законодательство, разведка, контрразведка.

SOME TOPICAL ISSUES OF OPERATIONAL-SEARCH ACTIVITIES IN PROVIDING NATIONAL SECURITY IN THE MODERN PERIOD

E.K.NABIYEV

SUMMARY

In the article, in the context of operational-search activities, issues of national security are considered, the terms "danger" and "threat" are analyzed, regarding to this fact attention is drawn to issues related to international and local practice, national security, and some topical issues related to operational-search legislation. Also, proposals are made to improve the relevant legislation.

Keywords: security, national security, national interests, danger, threat, crime, operational-search activity, operational-search legislation, intelligence, counterintelligence.